УДК 347.9

DOI 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-6

Леонід ЛІЧМАН,
*голова Малиновського районного суду м. Одеси,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України*

ВПЛИВ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО І ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА НА ВИЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ СПРАВИ

Постановка проблеми та її зв'язок із наукою і практикою. На конституційному рівні категорія юрисдикція вперше з'явилась у тексті Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року. У розділі «Правосуддя» в ч. 2 ст. 124 зазначалось, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Такий конституційний припис викликав різні тлумачення і застосування у судовій практиці. Необхідно пригадати, що з цього питання Конституційним Судом України приймалось чотири рішення.

Стаття 124 у редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 року визначила, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

У цивільному процесуальному законодавстві, в редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) від 18 березня 2004 року, вперше з'явився термін «цивільна юрисдикція» у главі 2 розділу 1, який замінив інститут підвідомчості цивільних справ судам. У зв'язку з цим у літературі справедливо зазначалось, що термін «юрисдикція» у назві глави 2 не узгоджено зі змістом цієї глави, оскільки немає відповідного розкриття його змісту [1, с. 85].

Чинна редакція ЦПК встановила юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, порядок

здійснення цивільного судочинства, одночасно визначила юридичну природу цивільної юрисдикції та її місце в системі цивільного процесуального права. Зі змісту глави 2 розділу 1 випливає, що цивільна юрисдикція – це інститут цивільного процесуального права, який складається з сукупності норм, що регулюють види цивільної юрисдикції та підстави відокремлення її від інших судових юрисдикцій. Йдеться про предметну та суб'єктну юрисдикцію, інстанційну юрисдикцію, територіальну юрисдикцію (підсудність).

Правильне визначення предметної та суб'єктної юрисдикції має неабияке значення в стадії відкриття провадження у справі, тому що за відсутності підстав для повернення заяви першим питанням, яке постає перед суддею, є питання, чи підлягає заява розгляду в порядку цивільного судочинства. Негативна відповідь на це питання має своїм наслідком відмову у відкритті провадження у справі. Зазначені судження впливають зі змісту статей 185 і 186 ЦПК. Позитивна, але помилкова відповідь на це питання також буде мати негативні наслідки для позивача (заявника). Під час розгляду такої заяви суд своєю ухвалою або закріє провадження у справі, тому що вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК), або: судові рішення першої інстанції, яким закінчено розгляд справи, буде скасоване, незалежно від доводів апеляційної скарги, в апеляційному порядку повністю або частково з закриттям провадження у справі (частини 1–2 і ст. 377 ЦПК).

Таким чином, будуть порушені конституційні принципи дії верховенства права, конституційні права кожного на судовий захист (статті 8, 55 і 124 Конституції), а також принаймні статті 6 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які передбачають право на справедливий суд та право на ефективний засіб юридичного захисту, до змісту яких відносяться право на доступ до правосуддя і на публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Під доступом до правосуддя згідно зі стандартами Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) розуміють здатність особи безперешкодно отримати судовий захист, незалежне і безстороннє вирішення спору за встановленою процедурою на засадах верховенства права, судом, створеним на підставі закону. ЄСПЛ виходить з того, що поняття «суд» характеризується в матеріальному сенсі цього терміна його функцією здійснення правосуддя, тобто вирішення справ, що належать до його компетенції на основі норм права та після провадження, що відбулося до визначеної процедури [2, с. 21–26, 33–37].

Питання, що нами обговорюється, є настільки актуальним і складним, що для його вирішення Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) за три роки розглянула майже три тисячі юрисдикційних спорів і сформувала понад 300 правових позицій [3].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв’язання. Розв’язання зазначених проблем відбувається у відповідних наукових дослідженнях, а також у судовій практиці, особливо у правових позиціях ВП ВС щодо юрисдикції конкретного спору.

На дисертаційному рівні проблеми цивільної юрисдикції досліджувались Н. Бессараб, Н. Колядіною, Т. Кучер, Ю. Полюк, Е. Пушкар, Д. Шадурою, Т. Цувіною. З цього питання є роботи В. Комарова, Д. Луспеніка, Н. Сакари та інших науковців.

У літературі юрисдикція розглядається в широкому розумінні та поділяється на судову та позасудову. В свою чергу, судова юрисдикція відповідно до конституційного принципу спеціалізації поділяється на цивільну, кримінальну, адміністративну, з розгляду справ про адміністративні правопорушення, справ, що виникають із господарських правовідносин, а також інших справ, віднесених законом до господарської юрисдикції. Цивільна юрисдикція розуміється як компетенція або як повноваження загальних судів. Не знайшли в літературі достатнього обґрунтування проблеми критеріїв віднесення тієї чи іншої справи до цивільної юрисдикції.

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Невіршеною у вітчизняній юридичній літературі, у правотворчій і судовій діяльності є частина проблеми, яка стосується поняття цивільної юрисдикції, впливу норм і засад матеріального права на визначення відповідної юрисдикції.

Цілями статті є обговорення і, можливо, вирішення зазначених юрисдикційних проблемних питань на прикладі справ позовного провадження. Основний акцент у роботі полягає в тезі про те, що, вирішуючи питання, чи підлягає заява розгляду в порядку цивільного судочинства, суддя попередньо (умовно) застосовує норми цивільного і цивільного процесуального законодавства, положення іншого процесуального законодавства, а у разі необхідності – Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Термін «юрисдикція» походить від латинського *jurisdiction* – судочинство, від *jus* (*juris*) – право і *dicere* – говорити, проголошувати. В Юридичній енциклопедії юрисдикція визначається як встановлена законодавством сукупність повноважень відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування розглядати та вирішувати правові спори і справи про правопорушення, давати правову оцінку діям осіб або інших суб’єктів права з точки зору їх правомірності або неправомірності, застосовувати санкції до правопорушників. Виокремлюється такий вид юрисдикції, як відправлення правосуддя або підсудність, тобто реалізація судом повноважень: керувати судовим процесом, судити і виносити компетентне рішення, зобов’язувати до виконання рішення, що прийняте [4].

Погоджуючись з таким широким розумінням юрисдикції, необхідно зробити застереження щодо виокремлення такого виду юрисдикції, як відправлення правосуддя або підсудність. Ототожнення відправлення правосуддя з підсудністю є частково помилковим, тому що зазначені категорії співвідносяться між собою як рід з видом.

Щодо самого поняття судової юрисдикції і, зокрема, цивільної, то воно виводиться через родову ознаку компетенції або повноваження.

На думку Н. Бессараб, «компетенція суду» поділяється на види, а саме: функціональну, предметну та територіальну. На її думку, предметною компетенцією називають сукупність предметних повноважень, тобто повноважень, що спрямовані на здійснення органом своїх функцій щодо певного кола об'єктів (предметів), саме предметна компетенція суду щодо розгляду правових спорів та вирішення інших правових питань є його юрисдикцією [5, с. 21]. Таку позицію поділяє І. Лимарь [6, с. 4–5].

На думку В. Комарова і П. Радченка, судова юрисдикція пов'язана з правосуддям і, по суті, є повноваженням зі здійснення правосуддя органами судової влади. Юрисдикція тим самим визначає специфіку судової влади і є предметною характеристикою, на відміну від законодавчої та виконавчої. Юрисдикція тісно пов'язана з компетенцією, вони є суміжними поняттями, але їх ототожнювати не можна. За своїми суттєвими ознаками юрисдикція характеризує судову владу з точки зору повноважень суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Компетенція є більш широким поняттям. Компетенція визначає передусім функції суду при здійсненні правосуддя. Крім функцій, змістом компетенції суду у цивільному процесі є повноваження суду щодо предметів його ведення, тобто об'єктів, на які поширюється судова влада. Юрисдикція є елементом компетенції, цивільна юрисдикція – це владні повноваження суду із розгляду і вирішення цивільних справ [7, с. 245–248].

ВП ВС також запропоновані дефініції судової юрисдикції, під якою розуміється розмежування компетенції між загальними, господарськими та адміністративними судами. Кожен суд має право розглядати і вирішувати тільки ті справи (спори), які віднесені до його відання законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, тобто діяти в межах встановленої компетенції (постанова від 28 березня 2018 року, справа № 676/101/16) (далі за текстом посилання на рішення судів URL: <https://reyestr.court.gov.ua>).

В іншій справі ВП ВС судову юрисдикцію визначила як інститут права, який покликаний розмежувати між собою компетенцію як різних ланок судової системи, так і різні види судочинства, якими є цивільне, кримінальне, господарське та адміністративне (постанова від 9 жовтня 2019 року, справа № 201/9139/18).

Тлумачні словники української мови, Юридична енциклопедія розглядають компетенцію як коло (сукупність) повноважень, тобто прав та обов'язків [8, с. 723, 874; 9, с. 720].

Не визначаючи поняття «цивільної юрисдикції», як і інших видів юрисдикції, законодавець у ст. 1 ЦПК зазначив, що Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, встановлює порядок здійснення цивільного судочинства. Тим самим юрисдикція та повноваження загальних судів розрізняються.

На нашу думку, заслуговує на увагу інший підхід до визначення юрисдикції, який пропонує розрізняти юрисдикцію в статичі та динаміці [10, с. 16].

Системне тлумачення глави 2 розділу 1 ЦПК дає підстави для відокремлення, з одного боку, кола встановлених законом справ, які за своїми властивостями відносяться до юрисдикції загальних судів і суб'єктів різних правовідносин, як правило, фізичних осіб (предметна і суб'єктна юрисдикція) і, з другого – інстанційної та територіальної юрисдикції (підсудності). Предметна і суб'єктна юрисдикція складають статистику інституту юрисдикції, тобто те, що підлягає розгляду у цивільному судочинстві. Інстанційна та територіальна юрисдикції є проявом динаміки цивільної юрисдикції, що визначають компетенцію (повноваження) судових установ щодо вирішення або перегляду справ у порядку цивільного судочинства.

Переходячи до іншої частини статті, яка стосуватиметься значення норм матеріального і процесуального права для вирішення питання, чи підлягає заява розгляду в порядку цивільного судочинства, необхідно зробити застереження, на яке зверталась увага в літературі і судовій практиці. Загальні (цивільні) суди не мають чітко визначеної предметної юрисдикції та розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин у всіх випадках, за винятком, якщо розгляд таких справ прямо визначений за правилами іншого судочинства.

Іншими словами, законодавець запровадив такі правила розмежування юрисдикції судів: загальна (цивільна) юрисдикція є всеохоплюючою, якщо справа не віднесена до юрисдикції інших (адміністративних чи господарських) судів, то вона підлягає розгляду загальним (цивільним) судом. Критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність у них спору про право цивільне, а по-друге – суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа). Натомість юрисдикцію адміністративних чи господарських судів у спрощеному вигляді можна визначити так: перші мають повноваження вирішувати публічно-правові спори, а другі – спори, що виникають при здійсненні господарської діяльності [11].

Дійсно, у статтях 19–20 ЦПК законодавець передбачив так звану «гумову» норму в інституті цивільної юрисдикції, маючи на меті уникнення випадків, коли суди усіх юрисдикцій відмовлять заявнику у відкритті провадження у справі, а значить

у доступі до правосуддя. На жаль, такий випадок був, що встановлено ЄСПЛ у справі «Tserkva Sela Sosulivka v. Ukraine».

У численних постановах ВП ВС вироблена правова позиція, відповідно до якої критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність спору щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у будь-яких правовідносинах, крім випадків, коли такий спір вирішується за правилами іншого судочинства, а по-друге, спеціальний суб'єктний склад цього спору, в якому однією зі сторін є, як правило, фізична особа. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ.

Предметна юрисдикція – це розмежування компетенції цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних судів. Кожен суд має право розглядати і вирішувати тільки ті справи (спори), які віднесені до їх відання законодавчими актами, тобто діяти в межах установленної компетенції. При визначенні предметної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі.

Приватноправові відносини вирізняються наявністю майнового чи немайнового особистого інтересу учасника. Спір має приватноправовий характер, якщо він зумовлений порушенням або загрозою порушення, як правило, майнового приватного права чи інтересу (справа № 438/610/14-ц).

Обов'язковим для визначення цивільної юрисдикції має бути врахування положення ч. 1 ст. 1 ЦК, у якій вказується, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Як зазначалося, ст. 124 Конституції визначила, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. Цей конституційний припис реалізований у процесуальних кодексах, зокрема, у ст. 4 ЦПК, яка сприйняла правову конструкцію, запропоновану в ст. 15 ЦК. У цих статтях йдеться про такі підстави захисту свого цивільного права, як його порушення, невизнання або оспорювання.

Верховний Суд України у своїх постановах неодноразово зазначав, що порушення права пов'язане з позбавленням його володільця можливості здійснити (реалізувати) своє право повністю або частково, а при оспоренні або невизнанні права виникає невизначеність у праві, викликана поведінкою іншої особи. На таке розуміння порушення, невизнання або оспорювання цивільного права неодноразово посилався Верховний Суд у різних складах колегій суддів Касаційного цивільного суду.

Поряд з тим у законодавстві можуть існувати такі конструкції, які надають право певній особі звернутися до суду з позовом в інтересах третіх осіб. Наприклад, ч. 4 ст. 825 ЦК передбачено, якщо наймач або інші особи, за дії яких він відповідає, після попередження продовжують використовувати житло не за призначенням або порушувати права та інтереси сусідів, наймодавець має право вимагати розірвання договору найму житла.

До цивільної юрисдикції відносяться також позови про превентивний захист суб'єктивного права з метою попередження його порушенню [12, с. 181–186].

Наприклад, ч. 2 ст. 386 ЦК передбачає, що власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Відповідно до положень ст. 1163 ЦК фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює.

Щодо прямої вказівки в законі на вид судочинства, то слід зазначити, що цивільне право захищає інтереси суспільства, його моральні засади, встановлюючи в ч. 1 ст. 203 ЦК вимоги до змісту правочину або прямо встановлюючи недійсність (нікчемність) правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 228 ЦК). Власнику забороняється використовувати право власності на шкоду інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі (ч. 5 ст. 319 ЦК).

ЦПК також передбачає захист інших суспільних інтересів, а також захист прав викривача, встановлених Законом України «Про запобігання корупції» (статті 5 і 56 ЦПК).

Загальновідомо, що цивільне приватне право містить у собі елементи публічного права. Як справедливо зазначалось, приватне і публічне право у правовому регулюванні інколи має інтегрований характер і утворює певну єдність правового регулювання [13, с. 86].

Йдеться про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань, спадковий реєстр тощо. В юридичній літературі обґрунтовано положення, що існує об'єктивна зумовленість системи цивільно-правових засобів охорони публічних інтересів і застосування цивільно-правових заходів захисту порушених публічних інтересів [14, с. 230–257].

Водночас публічність у приватному праві має похідний характер від правочину, створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності, рішення суду тощо. Наприклад, державна реєстрація

нерухомого майна – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно.

У господарському судочинстві в більшості випадків предметом розгляду є правовідносини, що регулюються цивільним правом.

Отже, наявність елементів публічно-правових відносин, участь у цивільних відносинах юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, у деяких випадках – фізичних осіб, які не є підприємцями, державних органів, органів місцевого самоврядування ускладнюють вирішення питання щодо віднесення спору до відповідної юрисдикції.

У постанові від 27 червня 2018 року, справа № 607/12895/17, предметом позову якої були вимоги про визнання протиправним і скасування рішення міської ради, яким третій особі затверджено проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки під будівництво багатоквартирного житлового будинку, ВП ВС зазначила, що з моменту державної реєстрації у встановленому законом порядку права постійного користування земельною ділянкою припиняються адміністративні відносини між відповідним органом місцевого самоврядування та юридичною особою, якій передано земельну ділянку в постійне користування, і виникають приватноправові відносини, що характеризуються рівністю учасників. Залежно від складу таких учасників спори щодо цих відносин можуть бути предметом судового розгляду за правилами цивільного чи господарського судочинства.

Аналогічні висновки щодо застосування норм права у подібних правовідносинах сформульовані у постановах Великої Палати Верховного Суду від 4 квітня 2018 року у справі № 539/1957/16-а та від 30 травня 2018 року у справах № 150/928/14-а, № 495/1335/17 від 19 лютого 2020 року.

В іншій справі позивачем оскаржувалися дії державного реєстратора щодо внесення запису про реєстрацію права власності на належне йому на праві власності нерухоме майно із відмінними технічними характеристиками квартири. ВП ВС вважала, що в даній справі виникли саме публічно-правові відносини, оскільки державний реєстратор діє як суб'єкт владних повноважень, дії якого щодо позивача останній вважає неправомірними та такими, що порушують його права. Тобто при визначенні юрисдикційності спору з державним реєстратором чи щодо оскарження дій державного реєстратора критерієм такого розмежування є предмет оскарження. Якщо позивач оскаржує дії державного реєстратора з приводу розгляду його заяви у контексті ст. 24 Закону № 1952-IV, і цей спір не стосується речових прав чи обмежень на нерухоме майно третіх осіб, такий спір є публічно-правовим і підлягає розгляду у порядку адміністративного судочинства (справа № 490/5986/17-ц).

Обсяги статті, на жаль, не дають змоги дослідити інші питання, які виникають у судовій практиці при визначенні виду юрисдикції різних справ.

Цілком очевидні перспективи подальшого наукового пошуку в проблемах, що обговорювались у цій статті. Вони можуть полягати в науковому обґрунтуванні змін до процесуальних кодексів щодо встановлення додаткових критеріїв розмежування юрисдикцій, у дослідженні питань розмежування захисту суспільних інтересів у різних видах судочинства.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у цивільній справі, суддя в першу чергу має визначитись, чи відноситься позовна заява до цивільної юрисдикції за правилами предметної чи суб'єктної юрисдикції, переконавшись у тому, що спір не підлягає розгляду в порядку іншого виду судочинства. Методом виключення суддя може дійти висновку про можливість взагалі розглядати справу в суді.

Поняття «справа, яка не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства», відображено у зазначених приписах, стосується як справ, які не можуть розглядатися за правилами цивільного судочинства, так і тих справ, які взагалі не можуть розглядатися у суді [15].

Зазначене має практичний зміст тому, що ч. 5 ст. 186 ЦПК зобов'язує суд роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи у разі відмови у відкритті провадження з підстави того, що заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі за позовною заявою Особи № 1 до Одеського апеляційного суду про встановлення юридичного факту порушення ЦПК України, визначення недостовірною розповсюдженої інформації, зобов'язання спрямування цивільних справ до Верховного Суду для визначення підсудності, суддя першої інстанції відмовив у відкритті провадження, дійшовши висновку, що вимоги позову не можуть розглядатися в іншій справі за правилами будь-якого судочинства. Основними доводами в ухвалі були такі судження: вчинення (невчинення) суддею (судом) процесуальних дій під час розгляду конкретної справи, а також ухвалені у ній рішення можуть бути оскаржені до суду вищої інстанції у порядку, передбаченому процесуальним законом для тієї справи, під час розгляду якої вони відповідно були вчинені (мали бути вчинені) чи ухвалені. Усі процесуальні порушення, що їх допустили суди під час розгляду та вирішення справи, можуть бути усунуті лише в межах відповідної судової справи, в якій такі порушення були допущені. Оскарження вчинення (невчинення) судом (суддею) у відповідній справі процесуальних дій і ухвалених у ній рішень не може відбуватися шляхом ініціювання нового судового процесу із встановленням за судовим рішенням юридичних фактів щодо суду (судді).

У цій ухвалі суддя попередньо (умовно) застосував правову конструкцію, яка впливає зі змісту статей 15 і 16 ЦК, вказавши, що у справі, яка розглядається Одеським апеляційним судом, між позивачем, третьою особою та судом і суддями

зазначені правовідносини не виникли, тому така справа не може бути розглянута в порядку цивільного судочинства.

З такими висновками погодились суди апеляційної та касаційної інстанцій (справа № 523/970/20).

Застосовуючи ст. 16 ЦК у сукупності зі ст. 5 ЦПК, ВП ВС неодноразово підтверджувала правову позицію, відповідно до якої спосіб захисту прав шляхом зобов'язання виконати судові рішення, ухвалені в іншій справі, не передбачений нормами чинного законодавства. А, крім того, такий спосіб захисту не сприяє ефективному відновленню порушеного права. З огляду на це вказана позовна вимога не може бути самостійним предметом розгляду в суді (справи № 399/142/16-ц та № 803/980/17).

В іншій справі ВП ВС вважала, що позовну вимогу про те, щоб визнати незаконною нотаріальну дію з видачі свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів, не можна розглядати за правилами будь-якого судочинства. Правовими підставами для такого висновку були норми цивільного права, які містяться в статтях 638, 640, 650, 655, 656 ЦК, у статтях 34 і 50 Закону України «Про нотаріат» (справа № 438/610/14-ц).

У справі № 761/35803/16-ц ВП ВС дійшла висновку про те, що суди не можуть бути відповідачами у справах за позовами про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю суду під час здійснення правосуддя, необгрунтованими є доводи касаційної скарги про необхідність розгляду цього спору за правилами цивільного судочинства.

У справі № 333/6816/17 ВП ВС, з'ясувавши, що позивач – обвинувачений у кримінальному провадженні – вживає заходів для визнання неналежними та недопустимими у тому провадженні доказів шляхом подання позовів за правилами як цивільного судочинства у справі № 333/6816/17, так і адміністративного судочинства у справі № 808/3230/17, вказала, що такі відносини виникли з приводу збирання й оцінки на предмет належності та допустимості доказу, отриманого у кримінальному провадженні. Тому розгляд заявлених вимог як позовних не може відбуватися за правилами жодного виду судочинства.

Крім критеріїв розмежування судових юрисдикцій, ВП ВС працює над тим, щоб один спір вирішувався судами лише один раз і в одному спорі приймалося одне судові рішення. За словами судді ВП ВС О. Ткачука, через визначення юрисдикційності тієї чи іншої справи забезпечується принцип правової визначеності. «Суди не повинні допускати наявності проваджень, а відтак, і судових рішень, ухвалених у спорі між тими самими сторонами з того самого предмета, але судами різних юрисдикцій. Отже, юрисдикційність відповідного спору потрібно визначати так, щоб унеможливити повторне звернення особи до суду іншої юрисдикції після відповідного коригування позовних вимог та формулювання іншого складу учасників справи» [16].

Висновки. Системне тлумачення глави 2 розділу 1 ЦПК дає підстави для відокремлення, з одного боку, кола встановлених законом справ, які за своїми властивостями відносяться до юрисдикції загальних судів і суб'єктів різних правовідносин, як правило, фізичних осіб (предметна і суб'єктна юрисдикція) і, з другого – інстанційної та територіальної юрисдикції (підсудності). Предметна і суб'єктна юрисдикція складають статичну інституцію юрисдикції, тобто те, що підлягає розгляду у цивільному судочинстві. Інстанційна та територіальна юрисдикції є проявом динаміки цивільної юрисдикції, що визначають компетенцію (повноваження) судових установ щодо вирішення або перегляду справ у порядку цивільного судочинства.

Для встановлення властивостей справи, які відносяться до цивільної юрисдикції, суддя на стадії відкриття провадження у справі повинен попередньо (умовно) застосувати норми матеріального і процесуального права. Суддя умовно моделює правові конструкції відносин між сторонами, попередньо кваліфікує їх. На підставі основних положень цивільного законодавства, особливо статей 1, 15, 16 ЦК, інших положень ЦК і актів цивільного законодавства, що регулюють спірні правовідносини, з урахуванням предмета, підстав і змісту позовних вимог, зазначеного способу захисту, обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, доказів, що підтверджують вказані обставини, суддя має встановити, що між позивачем і відповідачем на момент звернення до суду існують цивільні відносини: речові, зобов'язальні, спадкові тощо, в яких наявний спір щодо порушення, невизнання або оспорювання цивільного права позивача, чи існує можливість порушення права власності, іншого речового права та чи загрожує небезпека життю, здоров'ю фізичної особи. Також предметом захисту в цивільному судочинстві є свободи фізичної особи або інтерес, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства, у тому числі суспільний, або іншої особи інтерес. З урахуванням вимог щодо суб'єктної юрисдикції суддя доходить остаточного висновку з питання: чи підлягає заява розгляду в порядку цивільного судочинства, якщо не підлягає, то встановлює, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи або що справа не підлягає судовому розгляду.

Перелік використаних джерел

1. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. *Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. 1 / за заг. ред. докт. юрид. наук, професора С. Я. Фурси.* Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2006. 1044 с. («Серія процесуальні науки»).

2. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. *Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб.* Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.

3. Про юрисдикцію спорів, малозначні справи та застосування принципу верховенства права судді ВС розповіли на лекціях НШСУ. Верховний Суд. 26 січня 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1062315/>
4. Юрисдикція. Юридична енциклопедія: у 6 т. Ю. С. Шемишченко (відп. ред.). Київ: Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т-Я. 763 с.
5. Бессараб Н. М. Юрисдикція та підсудність цивільних судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 21 с.
6. Лимарь І. В. Конституційні засади юрисдикції цивільних судів. Теорія і практика правознавства: електронне науко-метричне фахове видання Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2017. Вип. 1 (11). 12 с.
7. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Курс цивільного процесу: підручник / за ред. професора В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
8. Компетенція. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконті, 2006. Т. 1. 910 с.
9. Компетенція. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Ю. С. Шемишченко (відп. ред.). Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н– П. 720 с.
10. Лебедев М. Ю. Развитие института юрисдикции и его проявление в третейском суде: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 20 с.
11. Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. Судебно-юридическая газета. 2020. 24 березня. URL: <https://bit.ly/3as715y>
12. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
13. Комаров В. В., Тертишніков В. І., Баранкова В. В. та ін. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / за заг. ред. В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. 928 с.
14. Яценко Т. С. Гражданско-правовая охрана публичных интересов. Москва: Статут, 2016. 312 с.
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 454/143/17-ц. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vp_vs_vid_13_06_2018_roku_u_spravi_454_143_17/
16. Суддя ВП ВС Олег Ткачук розповів про розмежування юрисдикції судів та практику вирішення юрисдикційних спорів. Верховний Суд. 07 липня 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/965790/>

References

1. Fursa S. Y., Fursa E. I., Shcherbak S. V. Civil Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary, volume 1, edited by Doctor of Law, Professor S. Y. Fursa. Kyiv, 2006. 1044 p. («Procedural Sciences Series»). [ukr.]

2. Komarov V. V., Sakara N. Yu. *The right to a fair trial in civil proceedings: a textbook*. Kharkiv: Nat. jurid. academ. Of Ukraine, 2007. 42 p. [ukr.]
3. Judges of the Supreme Court spoke about the jurisdiction of disputes, insignificant cases and the application of the principle of the rule of law at NSSU lectures. Supreme Court. January 26, 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1062315/>. [ukr.]
4. Jurisdiction. *Legal Encyclopedia: in 6 volumes / Yu. S. Shemshuchenko (ed.)*. Kyiv: Publishing House «Ukrainian Encyclopedia» named after M. P. Bazhana, 2004. Volume 6: T-Ya. 763 p. [ukr.]
5. Bessarab N. M. *Jurisdiction and jurisdiction of civil courts: author. dis. Cand. jurid. Science*. Odessa, 2015. 21 p. [ukr.]
6. Limar I. V. *Constitutional principles of jurisdiction of civil courts. Theory and practice of jurisprudence: electronic scientific-metric professional publication of the National Law University named after Yaroslav the Wise*. 2017. Vip. 1 (11). 12 p. [ukr.]
7. Komarov V. V., Bigun V. A., Barankova V. V. and others. *Course of civil procedure Textbook edited by Professor V. V. Komarov*. Kharkiv: Law 2011. 1352 p. [ukr.]
8. Competence. *New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes*. Kyiv: Akonit, 2006. Volume 1. 910 p. [ukr.]
9. Competence. *Legal encyclopedia: in 6 volumes. / ed. count Y. S. Shemshuchenko (ed.)*. Kyiv: Ukrainian encyclopedia named after M. P. Bazhana, 2002. T. 4: N– P. 720 p. [ukr.]
10. Lebedev M. Y. *Development of the institution of jurisdiction and its manifestation in the arbitration court: author's dissertation, candidate of legal sciences*, Saratov, 2005. 20 p. [russ.]
11. Olena Kibenko, Vitaliy Urkevich. *Approaches of the Grand Chamber of the Supreme Court to determine the jurisdiction of disputes*. Judicial-legal newspaper. 2020, March 24. URL: <https://bit.ly/3as715y> [ukr.]
12. Kot O. O. *Exercise and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice: Monograph*. Kyiv: Alert Publishing House, 2017. 494 p. [ukr.]
13. Komarov V. V., Tertishnikov V. I., Barankova V. V. and others. *Problems of theory and practice of civil proceedings / edited by V.V. Komarov*. Kharkiv: Kharkiv Legal, 2008. 928 p. [ukr.]
14. Yatsenko T. S. *Civil and legal protection of public interests*. Moscow: Charter, 2016. 312 p. [russ.]
15. *Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 13 June 2018 in case № 454/143/17-c*. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vp_vs_vid_13_06_2018_roku_u_spravi_454_143_17/ [ukr.]
16. Judge of the Grand Chamber, The Supreme Court Oleh Tkachuk spoke about the delimitation of court jurisdiction and the practice of resolving jurisdictional disputes.

Supreme Court. July 7, 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/965790/> [ukr.]

ЛИЧМАН Л. Вплив норм матеріального і процесуального права на визначення цивільної юрисдикції справи.

У статті аналізується такий вид судової юрисдикції, як цивільна. Зазначаються наслідки помилкового визначення суддею виду юрисдикції. Пропонується розрізнити цивільну юрисдикцію в статичі та динаміці. Стверджується, що предметна і суб'єктна юрисдикція складають статичу інститути юрисдикції. Інстанційна та територіальна юрисдикція є проявом динаміки. На основі практики Великої Палати Верховного Суду пропонуються критерії розмежування судових юрисдикцій. Обґрунтовується, що предметом судового захисту можуть бути суспільні інтереси та інтереси інших осіб.

Ключові слова: судова і цивільна юрисдикція, предметна юрисдикція, розмежування судових юрисдикцій, попереднє (умовне) застосування норм цивільного права та процесуальних норм.

ЛИЧМАН Л. Воздействие норм материального и процессуального права на определение гражданской юрисдикции дела.

В статье анализируется такой вид судебной юрисдикции, как гражданская. Отмечаются последствия ошибочного определения судьей вида юрисдикции. Предлагается различать гражданскую юрисдикцию в статике и динамике. Утверждается, что предметная и субъектная юрисдикция составляет статичу институт юрисдикции. Инстанционная и территориальная юрисдикция является проявлением динамики. На основании практики Большой Палаты Верховного Суда предлагаются критерии разграничения судебных юрисдикций. Обосновывается, что предметом судебной защиты могут быть общественные интересы и интересы других лиц.

Ключевые слова: судебная и гражданская юрисдикция, предметная юрисдикция, разграничение судебных юрисдикций, предварительное (условное) применение норм гражданского права и процессуальных норм.

LICHMAN L. The influence of the norms of material and procedural law on the determination of civil jurisdiction of the case.

The article analyzes such a type of judicial jurisdiction as civil. The consequences of a judge's erroneous determination of the type of jurisdiction are noted. It is proposed to distinguish between civil jurisdiction in statics and dynamics. It is argued that subject

and subject jurisdictions constitute the statics of the institution of jurisdiction. Instance and territorial jurisdictions are a manifestation of dynamics. Based on the case law of the Grand Chamber of the Supreme Court, criteria for delimitation of judicial jurisdictions are proposed.

To establish the nature of the case, the judge at the stage of opening proceedings must preliminarily (conditionally) apply the rules of substantive and procedural law by modeling the legal structures of relations between the parties, their qualifications.

Considering the subject, grounds and content of the claims, evidence confirming these circumstances, the judge must establish that between the plaintiff and the defendant during recourse to the court there is a civil relationship in which there is a dispute or that there is a possibility of infringement the plaintiff's property right, other property rights or if the life and health of the person applying to the court is in danger.

The subject of protection in civil proceedings may also be the freedom of an individual or an interest that does not contradict the general principles of civil law, including the public or other person's interest. If the application is not subject to consideration in civil proceedings, the judge shall determine to which jurisdiction the case is assigned or that the case is not subject to judicial review.

Keywords: judicial and civil jurisdiction, subject jurisdiction, delimitation of judicial jurisdictions, preliminary (conditional) application of civil law and procedural norms.